

uncà Josep Llorà Lluís Moreno Pallí Valero Sanz Jos
Rocamora Miquel Valdés Amèlia Trueta Llacuna Carlos
Arolas Juan Güell Josep D
ere Quart) Joan Peiró Iris F
Junco Toral Rogelio Madri
Crescenciano Bilbao Castellanos Josep Pi-Sunyer Cub
on d'Abadal i Calderó Esquel Goeta Josep Moreno Illo
s Torres Ullastres Jaume Nuña Muria Josep Traveria Tres
or Aldrich Martí Vila Guillaumes Pilar Santiago Bilbao I
Pallí Glòria Costa Alonso Domingo Biosca Cid Salvado
lauri Josep Burrull Font Miquel Claveguera Xavier Pi-S
es Navarro Josep Miret Musté José Tuneau José Arria
n Peste Aleixandre Miquel Serra Grabulosa Juan Negrín
Salvador Martorell Francisco Souza Fernández Alfons
ra Rovira Cipriano Jordà Vidal Francesc Senyal Ferrer
s Esplà Josep Joan i Domènech Felip Díaz Sandino G
rrent Mercè Aiguader Carmen Fajula Costa Pilar Clave

Els camins de la memòria

L'exili republicà com a símbol de la lluita per la democràcia

Juvé Surroca Salvador Mitjà Guifré Bosch Daniel Laur
Viña Cándid Fernández Berganon Basilio Polo Pulgar I
e Andreu Margarit Salvador Enric Prunera Aurora Bert
a Godàs Pablo Rey Roca Magí Deulofeu i Corominas F
Trilla Pujolriu Rafael Candel Vila Encarnació López Car
es Gregori Adell Gabriel García Narezo Josep Maria Pi

La reportera torna a casa. Entrevista a Rosa Maria Calaf, fins ara la corresponsal més veterana de TVE

L'antiga Presència. Cedita a l'arxiu de Girona 2.700 documents antics de la revista

El «lobby» valencià. Els valencians tenen un important protagonisme social i professional a Catalunya

«Persona recorda-

Que l'únic delicte dels 100.000 republicans tancats en aquesta platja d'Argelers convertida, el 1939, en camp de concentració va ser defensar la democràcia contra el feixisme, ho adverteix una placa commemorativa instal·lada a peu de sorra i és el principal i més just reconeixement a la memòria d'un poble que volia viure en llibertat

Una imatge captada un capvespre d'hivern del 2009 a la platja d'Argelers, setanta anys després de la retirada, en el decurs d'una ruta pedagògica organitzada pel Museu Memorial de l'Exili de la Jonquera. / JOAN OLLER

Illiure, -te'n»

Companys, pel coll de Lli

Acompanyats per Salomó Marquès, catedràtic d'història de l'educació, i Anna Maria García, catedràtica d'història contemporània (UdG) recorrem la ruta de l'exili, que va d'Agullana fins al camp de concentració d'Argelers. És el mateix camí que van fer el 5 de febrer del 1939 els presidents Companys, Azaña, Aguirre i Martínez Barrio. (excepte la parada d'Argelers). El reportatge fotogràfic és de Joan Oller.

Mas Perxés, Agullana. Des de finals de gener va albergar el president de la Generalitat, Lluís Companys i membres del govern. El 5 de febrer van marxar a França.

Mina Canta. Antiga explotació de talc a la Vajol, on la República hi va guardar part del seu tresor artístic.

La gent del MUME

PAU LANAO / MIQUEL TORNOS /
CARME VINYOLES

Una tarda hivern, la llum se'n va de la immensa platja d'Argelers i s'hi comença a posar la fred anunciant hores a venir d'una insuportable inclemència si és que s'han de passar fora, sense cap recés. Per a nosaltres és la última parada de la ruta de l'exili que acabem de fer acompanyats per Anna Maria García i Salomó Marquès, professors de la Universitat de Girona, membres del consell assessor científic i pedagògic del Museu Memorial de l'Exili (MUME) i dues de les persones que més s'han esforçat des de fa anys per mantenir viva la història de la República i especialment del mig milió de refugiats que al febrer del 1939 van travessar els Pirineus, fugint de l'exèrcit franquista. En aquest ingent sorral allunyat aleshores de tot nucli habitat, es va instal·lar un dels principals camps de concentració destinats a *contenir* l'impresionant flux humà que desbordaria de molt les previsions de l'administració francesa. Argelers, per exemple: pensat inicialment per a 400 estadants, en va arribar a *allotjar* en successives

El Museu Memorial de l'Exili de la Jonquera (MUME) va obrir les seves portes ara fa un any, el 16 de febrer del 2008. Actualment està gestionat per un consorci integrat per la Generalitat de Catalunya, la Universitat de Girona, el Consell Comarcal de l'Alt Empordà i l'Ajuntament de la Jonquera. A la imat-

Part de l'equip. / JOAN OLLER

ge, Jordi Cabezas, alcalde la Jonquera; Miquel Serrano, conservador; Jordi Font, director; i Salomó Marquès i Anna M. García, membres del consell científic i pedagògic. També formen part de l'equip de treball en diferents àrees: Eva Carrera, Pere Sala, Montse Figueras i Margaret Townsend.

etapes, a partir del 6 de febrer de 1939, poc més de 100.000. En quines condicions? De cara al mar, però lleugerament inclinats al sud, mirant cap al país perdut —on ells hi van deixar la família, els amics, on hi van defensar uns ideals avançats, de justícia i d'igualtat— ens ho imaginem tot escoltant la veu del mestre gironí Josep Bargés que ens fa arribar Salomó Marquès a través d'un passatge del seu diari *Aucun cadeau nous avons reçu de la France* («No hem rebut cap regal de França»):

«A poc a poc la vida es normalitza al camp. Els soldats que volen tornar a l'Espanya nacional aconseguen tot tipus de facilitat, en canvi els altres fan la vida sense cap sostre, dormint a la

sorra humida, fustigats pel vent i en el glacial fred de l'hivern. Els mutilats i ferits no són una excepció. No hi ha productes farmacèutics ni alcohol, ni cotó i la majoria no tenen sabó. Lentament es van aixecant els barrancs de fusta mentre que els grups de soldats tanquen el camp amb una doble filera de filferro. Ben aviat el valent i coratjós exèrcit de la República que va lluitar fins al final per la demo-

cràcia mundial, serà tancat d'una manera semblant a com ho fan amb els animals. No hi falten controladors: *spahis* a cavall, amb sabre, senegalesos, soldats amb fusells amb la baioneta calada, guàrdies mòbils... El dret d'asil no existeix. La correspondència es rep oberta i, sovint, buida si hi havia diners i segells. Els refugiats estan obligats a llegir la premsa de dretes, la venda de *La Dépêche* està prohibida o molt controlada. Alguns números de *L'Humanité* o *Le Populaire* han entrat d'amagat. El menjar és del tot insuficient: un tros de pa dur a compartir entre tres, unes poques lleties, un petit tros de carn gelada.»

Hi ha molts exilis

I tot això per què? Quin va ser el seu *delicte*, la causa de la seva *desgràcia*? Com diu Bargés i com il·lustra la placa del monòlit instal·lat a l'entrada del camp «per haver lluitat per defensar la democràcia i la república contra el feixisme». Un fet obvi que semblaria inqüestionable però que no és pas sobrer que les *persones lliures* recordem en merescut reconeixement a aquella generació i en empara d'uns principis no sempre garantits en el món dels nostres dies. Aquesta idea es té molt present en el Museu Me-

Can Barris. Masia principal que va acollir el president Azaña. Va arribar l'1 i va marxar el 5 de febrer, a les sis del matí, a peu, acompanyat, entre altres, per la seva esposa, Dolores.

Camí sense retorn. La pista que puja al coll de Lli, protegida pels castanyers, és per on van passar els presidents republicans Azaña, Companys, Aguirre, Martínez Barrio, i Negrín.

morial de l'Exili (MUME) de la Jonquera, «un espai per a la memòria, la història i la reflexió crítica» inaugurat el 16 de febrer del 2008 i que mostra i interpreta bàsicament l'èxode dels vençuts per la Guerra Civil, però també els actuals conflictes i les seves devastadores conseqüències en la població del planeta, mitjançant una continuada programació d'exposicions temporals. Molt il·lustrativa una frase treta d'*El rei Lear* de Shakespeare que apareix en una de les sales: «La llibertat viu lluny d'aquí, i això és l'exili.»

En parlem amb Jordi Cabezas, alcalde de la Jonquera i president del consorci que gestiona el museu i amb Jordi Font, historiador i director de l'equipament. Tots dos es refereixen a la recuperació de la memòria democràtica –un terme realment precís i inequívoc– com a principal fita i missatge que connecta a fons amb l'esperit de la República, i a la vegada ret homenatge a les moltes lluites per la llibertat –contra el nazisme, contra la dictadura franquista– que simbolitza també l'exili del 1939. Hi ha un altre plantejament essencial en la concepció del museu, i és el valor donat a la contribució dels refugiats al progrés econòmic, cultural i social dels països

Marxa de Portbou a Cervera organitzada per l'associació FFREEE. / GEORGES BARTOLI

La muga oblidada. Tot i que va ser el punt per on van passar les principals autoritats de l'Estat republicà, el pas del coll de Lli és un espai sense monuments ni recordatoris.

Adéu, Catalunya. El paisatge de l'Empordà va ser l'últim que van veure els exiliats obligats a fugir per haver lluitat i haver defensat la democràcia, la legalitat i la República contra el feixisme.

Un any d'activitats

que els van acollir; França, per descomptat, però també Mèxic, Veneçuela, Xile, Cuba, l'Argentina, Santo Domingo... El seu llegat és tan substancial com divers i respon, de fet, a una realitat evident i molt ben narrada també en les parets folrades de noms d'una de les sales; són els noms de la retirada, blanc sobre negre, d'il·lustres figures barrejades i *perdudes* enmig de la multitud anònima. Vegem-ho: Miquel Serra, Pilar Claver, Juan Negrín, Iris Figerola, Pau Casals, Violeta Fernández, Josep Pla, Pilar Santiago, Joaquim Amat Piniella, Antoni Mestres, Joan Oliver, Carme Ballester, Josep Jové, Agustí Bartra, Quico Sabater, Pere Expósito, Pompeu Fabra, Alfred Bosch, Maria Casares, Lluís Companys, Joan Roura Parella, Max Aub, Paulino Gómez, Jorge Semprún, Joana Duran, Joan Miró, Martí Rouret, Conxa González, Agustí Cabruja, Francisco Parramón, Federica Montseny, Joaquim Trias i Pujol, Mercè Rodoreda, Georgina Ballera, Jaume Miravittles, Antonio Machado, Joan Masol, Cassià Costal, Maria Zambrano, Aurora Fajede, Antònia Macià, Lluís Roca, Carles Martí Feced, Ferran Soldevila, Esther Nadal... I així arribaríem a *només* a 1.500 persones identificades, una petita gran represen-

Cicles de conferències, debats, exposicions, concerts, rutes i camins de memòria, representacions teatrals, projeccions de pel·lícules, jornades de treball, tallers pedagògics, inauguracions de monòlits i descobriments de plaques, homenatges... La commemoració del setantè aniversari de l'exili republicà arriba amb una intensa agenda d'activitats sota el braç, a banda i banda dels Pirineus i durant pràcticament tot l'any. Suggerim repassar la programació prevista pel Memorial Democràtic a tot Catalunya a <http://www.70aniversariexili.cat/>; la que han preparat des de la Regió Languadoc-Rosselló a www.laregion.fr; i molt especialment la que es recull en la plana de l'associació Fils et Filles de Républicains Espagnols et Enfants de l'Exode a www.ffreee.typepad.fr i al mateix Museu Memorial de l'Exili de la Jonquera: www.museuexili.cat

tació de les 500.000 que van ser. La història de cada un d'ells conté el drama, l'enyor, el combat, la mort, la supervivència, la pèrdua, el retrobament, una nova vida... «Tots plegats conformen la realitat complexa de l'exili», remarca Jordi Font. L'alcalde de la Jonquera hi afegeix: «Aquesta sala té un gran potencial simbòlic perquè el Museu no vol recollir tan sols l'exili de les elits culturals o polítiques.»

Propostes educatives

En continu procés de formació, molt actiu i amb convençuda vocació pedagògica, el MUME celebra el seu primer aniversari amb projectes ambiciosos al davant, un dels quals, ja força avançat, és la instal·lació de 30 senyalitzacions com a «espais de frontera i exili» en 17 municipis de l'Alt Empordà que guarden un important patrimoni memorial. També s'impulsa diverses propostes educatives, amb reserva prèvia: la visita guiada al museu i diferents tallers i rutes de l'exili pensades per a grups d'adults i per a estudiants –des del segon cicle de primària fins a batxillerat–, com ara la que va fer el president Companys pel coll de Lli i nosaltres hem resseguit setanta anys després amb Salomó Marquès i Anna M. Garcia.

Camí de baixada. Quan anaven de dalt de la carena a les Illes, Companys i Aguirre es van trobar Negrín, que tornava a Agullana després d'acompanyar Azaña.

Els Trabucaires. Aquest hostal de les Illes va acollir molts refugiats. Al president Companys, la mestressa li va fer una truita que no va poder pagar perquè no portava diners.

Camp d'Argelers,
10 de febrer del
1939. / MANUEL
MOROS (©FONS
PENEFF)

Homenatge. A la població de les Illes s'ha aixecat un monument destinat a recordar l'exèrcit republicà i la lluita dels voluntaris de les Brigades Internacionals.

Record. Allà on hi havia la porta d'entrada del camp d'Argelers, avui enmig d'una zona turística, un monòlit i una placa no deixen esborrar la memòria dels 100.000 republicans internats.

Descendants de l'exode

Sergi Barba presideix Fils et Filles de Républicains Espagnols et Enfants de l'Exode, una associació molt activa que combat l'oblit de la història oficial

MIQUEL TORNIS / PAU LANAO /
CARME VINYOLES

És una de les cinc-centes noranta-set persones nascudes entre el juny del 1939 i l'abril del 1944, sota la tutela d'Elisabeth Eidenbenz, en una antiga casa principal, més tard reconvertida en maternitat, a la ciutat d'Elna. Ell no va córrer el perill d'haver de néixer en els camps de refugiats d'Argelers, el Barcarès, Sant Cebrià o Ribesaltes, on l'índex de mortalitat infantil era del 95%, però la seva és una història d'exili, de retrobament amb les arrels catalanes i la vida francesa que ha fet que avui Sergi Barba sigui el president de l'associació Fils et Filles de Républicains Espagnols et Enfants de l'Exode (FFREEE), una organització molt activa que des de fa deu anys treballa amb constància i entusiasme per retrobar els orígens i el record d'un col·lectiu que ha aprofitat els setanta anys de la Retirada per redescobrir els camins perduts, les cançons oblidades, les fotografies recuperades, convertint els

colls de muntanya, les platges mediterrànies, les estacions de ferrocarrils o els punts fronterers en espais de recordança i actors de la memòria històrica.

A Sergi Barba, amb els orígens a Sevilla, Cuba, Cervera i Barcelona, el seu oncle li va explicar que els seus pares, l'un carrosser, l'altra infermera, van haver de marxar a l'exili separats i no es van trobar fins que Azuzena Fernández, la mare, va decidir que aniria a buscar el seu home,

Fernando Barba, a la casa dels amics llibertaris de Lió on s'havia refugiat. Va ser allà on els gendarmes de Vichy els van fer presoners i van deportar el pare al camp d'Argelers, fins que un cop de sort va fer que el seu progenitor sortís del captiveri i comencés a treballar per a en Ponsatí d'Elna, ciutat on es va establir la parella. Sergi, com molts altres fills de republicans, va néixer a la Maternitat, però assegura: «El meu cas era diferent.

Moltes mares només sortien del camp per anar a parir a la Maternitat i després havien de tornar, però jo anava a la casa dels meus pares, que encara que estava en unes condicions pèssimes no tenia res a veure amb els camps.» L'associació FFREEE ha organitzat un programa d'actes batejat Camins de la Retirada, que té el suport tant de néts dels antics refugiats i de Nicolas Garcia, alcalde d'Elna, o Serge Castillo —escultor que ha centrat la seva obra en les imatges de l'exili i la retirada—, com d'institucions franceses o catalanes.

Amb l'ajut del Consell General dels Pirineus Orientals, del Memorial Democràtic, del Museu de l'Exili de la Jonquera i dels ajuntaments implicats, volen convertir Arles, Sant Llorenç de Cerdans, Cabestany, Elna, la Jonquera, Cotlliure, Enveig, la Tor de Querol, Argelers o Perpinyà en els punts d'agitació on, amb marxos, conferències, homenatges, exposicions, es reviurà l'exili dels republicans, ara fa setanta anys.

Nascut a Elna

Sergi Barba explica: «La meua mare em va donar la vida i l'Elisabeth Eidenbenz, la confiança en el gènere humà», i hi afegeix: «La Maternitat va ser un far en la foscor i el meu naixement en aquell lloc, un privilegi.»

Mare i fill. / ARXIU FAMILIAR

Infern sobre la sorra. Una platja tallada per la tramuntana i voltada amb tanques de filferro va ser l'únic acolliment que van trobar els exiliats: mesos a la intempèrie, sense els serveis més bàsics i patint fam, fred, humitat, sarna i disenteria.

Cementiri. Un obelisc de pedra gris amb alguns noms gravats recorda els centenars de morts al camp (70 nens).

Sergi Barba a casa seva, a Morellàs, a la Catalunya Nord. / PAU LANAO

Per saber-ne més

–*Diari de la caiguda de Catalunya*. Josep Pernaú. Edicions B, 1989.

–*La caïda de Catalunya*. Jorge M. Reverte. Crítica, 2006.

–Col·lecció *Imatges 1936-1939*. Quatre volums. Joan Villarroya, direcció; Susanna Oliveira, coordinadora. El Punt, 2006-2008.

–*Exilis*. Felip Solé i Enric Pujol. Angle Editorial, 2007.

–*El exilio de los republicanos españoles en Francia*. Geneviève Dreyfus-Armand. Editorial Crítica, 2000.

–*La diàspora republicana*. A. Artís Gener. Euros, 1976.

–*Crist de 200.000 braços*. Agustí Bartra. Proa, 2008.

–*Exili i mort del president Companys*. Josep Benet. Editorial Empúries, 1981.

–*Las hogueras del Pertús*. Álvaro de Orriols. Biblioteca del Exilio, 2008.

–*De la frontière aux barbelés*. Sergi Barba. Mare Nostrum Editions, 2009.

–*La maternitat d'Elna*. A. Montellà. Ara Llibres, 2005.

–*Femmes en exil, mères des camps*. Tristan Castanier. Tra-bucaire Editions, 2008.

–*L'exili dels mestres*. Salomó Marquès. Universitat de Girona/Llibres del Segle, 1995.

–*La llavor dels somnis*. Carmel Rosa i Antònia Adroher. CCG Edicions, 2001.

–*L'exili català del 1939*. Enric Pujol (coordinador). Cercle d'Estudis Històrics i Socials de Girona, 2003 i 2006.

–*L'exili del Baix Empordà al 1939*. Jordi Gaitx. Diputació de Girona/Ajuntament de la Bisbal, 2007.

–*Els morts clandestins. Les fosses comunes de la guerra civil a Catalunya*. Queralt Solé. Editorial Afers, 2008.

–*Les muntanyes de la llibertat*. J. Calvet. L'Avenç, 2008.

–*L'Europa de Franco*. Jordi Guixé. Ab. Montserrat, 2002.

–*El dia revolt. Literatura catalana de l'exili*. Julià Guillamon. Editorial Empúries, 2008.

–*Les sequestrats de Cotlliure*. Grégory Tuban. Mare Nostrum, 2003.

–*Catalans als camps nazis*. M. Roig. Edicions 62, 1977.

–*Vida i mort dels republicans als camps nazis*. Rosa Toran. Proa, 2002.